

vladnih sejnih zapisnikov, ki obsegajo nad 1300 strani, opravil pomembno založniško delo. Edicija je lahko spodbuda in usmeritev za bodoče delo pri izdaji arhivske dokumentacije, ki bo ilustrirala kontinuirana in dominantna prizadevanja Slovencev v prvi Jugoslaviji, da bi v čimvečji meri v zakonodajnem, izvršilnem in finančnem pogledu, odločali o svojem nacionalnopolitičnem, gospodarskem, socialnem in kulturnem razvoju in napredku. V obdobju delovanja oblastnih samouprav od začetka leta 1927 do šestojanuarske diktature leta 1929 se je slovenski avtonomizem udeleževal preko ljubljanske in mariborske oblastne skupščine in njenih oblastnih odborov, v tridesetih letih pa so avtonomistična prizadevanja potekala tudi v banskem svetu Dravske banovine, ki je leta 1940 zahteval ustanovitev banovine Slovenije z zakonodajno, izvršilno in finančno avtonomijo. V Arhivu Republike Slovenije so ohranjeni stenografski in uradni zapisniki sej teh predstavniških teles. Glede na omejene možnosti natisa bi za objavo prišli v poštev le krajši uradni zapisniki, medtem ko bi bili obsežni stenografski zapisniki, posamezni obsegajo tudi do 200 strani, koristni za nekatera pojasnila v znanstveno-kritičnem aparatu. Tako kot je pomembna edicija sejnih zapisnikov slovenskih poprevratnih vlad, bi bile dragoocene tudi objave pomembnega arhivskega gradiva slovenskih oblastnih skupščin in banskega sveta tako za strokovne kroge pri raziskovalnem delu kot za širšo javnost pri njenem seznanjanju s pomembnim dogajanjem v slovenski zgodovini med vojnama neposredno prek virov. Edicija sejnih zapisnikov Narodne vlade SHS v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo je dragocen dokumentarni prispevek k objektivni in celoviti podobi prvega obdobja življenja Slovencev v jugoslovanski državi, pa tudi k osvetlitvi korenin slovenske državnosti.

Miroslav Stiplovšek

Egon Pelikan, Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana : Nova revija, 2002. 776 strani.

Ob pogledu na mojstrovino slikarja Toneta Kralja *Rapallo*, ki jo je doc. dr. Egon Pelikan izbral za naslovnico svoje najnovejše knjige o tajnem delovanju primorske duhovščine v fašistični Italiji, se zavemo vseh tragičnih razsežnosti zatiranja pravic slovenske in hrvaške manjšine, ujete na drugi strani rapalske meje v obdobju med obema vojnama. Zatiranja, ki nezadržno beži iz slovenskega narodnega spomina, medtem ko dediči črnih srajc vedno bolj samozavestno prikrajajo zgodovinska dejstva ter vztrajno in agresivno propagirajo svojo »resnico«. Na srečo tako na slovenski kot tudi na italijanski strani še vedno raziskujejo znanstveniki, ki imajo pogum, da se ne pustijo zapeljati nacionalistično obarvanim interpretacijam zgodovine slovensko-italijanskih odnosov, ki jih vsiljuje dnevna politika. Glede na bolečo in tragično preteklost sobivanja dveh sosedskih narodov v srcu Evrope je seveda dobrodošlo vsako delo, ki neobremenjeno in znanstveno korektno obravnava zgodovino slovensko-hrvaških odnosov.

Eno od takšnih del je prav gotovo monografija Egona Pelikana o delovanju krščanskih socialcev v Julijski krajini med obema vojnama. Avtor, ki raziskuje v okviru Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru, je eden največjih poznavalcev zgodovine slovenskega političnega katolicizma. Nase je opozoril že s svojim magistrskim delom *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem* (Maribor 1997), ki je v strokovni javnosti naletela na velik odmev. Knjiga o delovanju primorske duhovščine pa je za objavo prirejena doktorska disertacija, ki je bila prav tako ocenjena z najvišjimi ocenami.

Poseben čar Pelikanovi knjigi daje dejstvo, da so v njej prvič objavljeni oz. vključeni v raziskave nekateri prvovrstni arhivski viri, ki so bili dolgo skriti očem zgodovinarjev in zanje marsikdo sploh ni vedel. Levji delež korespondence in dokumentov, ki jih najdemo v Pelikanovi knjigi, izhaja iz arhiva dr. Engelberta Besednjaka (1894-1968), krščanskosocialnega prvaka in vodilne slovenske politične osebnosti na italijanski strani rapalske meje. Besednjak je bil nedvomno politik evropskega formata, saj je bil tudi eden voditeljev Kongresa evropskih narodnosti, kjer je deloval skupaj s svojim liberalnim sopoltnikom dr. Josipom Wilfanom. Delovanju obeh primorskih politikov v organizaciji evropskih manjšin

je Pelikan posvetil tudi eno od poglavij, s čimer je manjšinsko problematiko v Julijski krajini postavil v širši evropski okvir.

Po razpadu multinacionalne habsburške monarhije leta 1918, ko so imeli relativno ugodne pogoje za politični in kulturni razvoj (na ustavni ravni so bili vsi narodi v avstrijskem delu države enakopravni), so se primorski Slovenci znašli v državi, ki je začela v imenu širitve domnevno »višje« italijanske kulture brezobzirmo teptati temeljne pravice slovenske in hrvaške manjšine. Položaj se je še poslabšal po vzponu Mussolinijevih fašistov; požigi slovenskih kulturnih domov, zaplembe časopisov in knjig, izganjanje slovenščine iz šol in druga protimanjšinska dejanja so postala del vsakdana. Nasilje se je stopnjevalo vzporedno z ducejevimi imperialističnimi ambicijami. Sprva sta Besednjak in Wilfan z nastopi v rimskem parlamentu in intervencijami pri oblastnikih še poskušala omiliti položaj manjšine, od konca dvajsetih let naprej pa tudi posredovanja na »najvišjih mestih« niso prinašala nobenih rezultatov več.

V tem težkem položaju je vodstvo boja za ohranitev slovenske samobitnosti pod fašističnim škornjem prevzela slovenska duhovščina. Sicer so obstajale tudi druge odporiške skupine (liberalci, TIGR itd.), vendar je bila t. i. »Tajna krščanskosocialna organizacija« najbolj učinkovita in najbolj trdoživa. Levji delež zasluga za njeno učinkovitost so nosili duhovniki, ki so se lahko naslonili na močno mrežo v okviru cerkvenih ustanov. V enem od številnih poročil iz arhiva Notranjega ministrstva Kraljevine Italije, ki jih navaja Pelikan, lahko preberemo, da so italijanske oblasti do leta 1928 v Julijski krajini odpustile vse slovenske uradnike iz občinskih uprav, vse slovenske sodnike, ter deloma premestile ali odpustile 600 do 820 slovenskih in hrvaških učiteljev! Tako se je vsa slovenska laična inteligenca skrčila na okoli 50 odvetnikov, 15 zdravnikov in peščico javnih delavcev. Na braniku slovenstva pa je ostalo 272 duhovnikov, ki so bili sploh edini, ki so Slovence učili brati in pisati. Fašiste je pri tem močno jezilo, »da državna oblast duhovnikov ne more premeščati, da so brez družine in so v tem pogledu materialno neodvisni«.

Kljub tragičnosti položaja pa vsaj nekateri slovenski duhovniki niso izgubili smisla za humor. V Pelikanovi knjigi najdemo kar nekaj takšnih primerov, ki jih je avtor opisal na podlagi policijskih poročil v Notranjem ministrstvu Kraljevine Italije. Duhovnik Ivan Bidovec je bil tako npr. obsojen na konfinacijo, saj si je med drugim privoščil tudi to, da je otroke na cerkvenih slovesnostih oblačil v belo, rdečo in modro ter jih razvrščal tako, da so predstavljali jugoslovansko zastavo. Za pusta pa jih je oblačil v fašistične uniforme »Balilla« kot dimnikarje, češ da je ta uniforma za to najbolj primerna itd.

Pri svojem narodnoobrambnem delovanju so imeli slovenski duhovniki sprva močno oporo tudi pri primorskih škofih, še zlasti Andreju Karlinu, Frančišku B. Sedeju in Alojziju Fogarju. Toda po otoplitvi odnosov med Vatikanom in italijansko državo so se omenjeni škofje, ki so se trudili, da bi vsaj pri rabi jezika v cerkvah in pri verouku ohranili rabo slovenščine, znašli pod hudimi pritiski tako italijanskih oblasti kot tudi vaticanske hierarhije. Pelikan na temelju zelo zanimivih virov natančno analizira metode, ki jih je vaticanska hierarhija uporabljala za odstranitev škofov, ki so v očeh italijanskih oblasti še vedno veljali za »avstrijakkante«. Iz Besednjakovih pismem je lepo razvidna ponosna drža teh zadnjih branilcev pravic slovenščine v cerkvenem življenju, pri čemer izstopa zlasti osebnost tržaško-koprškega škofa Fogarja, ki je bil sicer Furlan, a se je nesebično potegoval za pravice Slovencev in Hrvatov. Njegova kadrovska politika je močno iritirala italijanske oblastnike. Tako je npr. v župnijo Lindar v občini Pazin nastavil upokojenega hrvaškega duhovnika Filiplića, ki je bil sicer določen, da mora v konfinacijo na Sardinijo. Filiplić je nato na veliko jezo fašistov »upravljaj župnijo, kot bi bili še vedno pod Avstrijo«.

»Prilagoditev« stališč vaticanske politike, ki se je pri vprašanju rabe slovenščine v cerkvenem življenju uklonila pritiskom fašističnih oblasti, je povzročila po eni strani resignacijo v vrstah slovenskih duhovnikov v Julijski krajini, po drugi strani pa je prišlo do radikalizacije njihovih stališč. Če so v prvih letih po priključitvi italijanski državi že zastopali lojalno stališče do kraljevine, pa je po Pelikanovih ugotovitvah v drugi polovici dvajsetih let pri njih že prevladala iredentistična miselnost. To so spoznali tudi njihovi fašistični preganjanci, ki so zaostriili svojo politiko do neposlušnih duhovnikov. Avtor v knjigi na podlagi dokumentov navaja vrsto primerov kazenskih ukrepov proti duhovnikom in laikom iz vrst Tajne krščanskosocialne organizacije, ki postavljajo v zelo slabo luč domnevne »izganjalce barbarov«. V knjigi se zelo jasno vidi, kdo je v resnici ravnal kot barbar. Naj spomnim samo na tragično usodo organista in pevovodje Lojzeta Bratuža, ki so ga fašisti zasovražili, ker je vzgajal mlade slovenske

organiste in s tem ohranjal petje slovenskih pesmi v cerkvah. Kazen za njegovo ljubezen do slovenščine je bila kruta: Bratuž je več tednov umiral v groznih mukah zaradi zastrupitve z odpadnim strojnim oljem, ki ga je moral popiti na zahtevo fašistov!

Kljub mučenju in krutim metodam zasliševanja pa italijanska policija po Pelikanovih ugotovitvah pri razbijanju Tajne krščanskosocialne organizacije ni bila uspešna. Vzroki za to so tičali v neznanju tujih jezikov, slabem poznavanju slovenske miselnosti, površnosti in centraliziranem vodenju policije. Kot navaja avtor, sta bila Besednjak in Wilfan v nekaterih dokumentih italijanskih agentov označena celo kot predstavnika slovaške (!) manjšine.

Pelikan nas v svoji knjigi popelje tudi v zakulisje politike jugoslovanske države do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. Primorski Slovenci so kljub antagonizmu med jugoslovanskimi narodi videli v državi Karadjordjevičev »edino možnost za morebitno priključitev matici«. Italijanska država je seveda igrala ravno na karto narodnostnih nasprotij v večnacionalni jugoslovanski kraljevini, kar ji je znatno olajševalo njeno politiko prodiranja na Balkan. Prav zato je slovenska manjšina v Italiji »poudarjala jugoslovansko enotnost«, ugotavlja Pelikan. Jugoslavija je bila v odnosu do Italije politično in gospodarsko v podrejenem položaju, zato so se njeni diplomati vračali iz Rima vedno znova praznih rok, ko je šlo za zaščito manjšine. Je pa res, da je bila jugoslovanska kraljevina vsaj v finančnih sredstvih dokaj radodarna do manjšine, ki je iz posebnih beograjskih fondov črpala pomembne finančne vire.

Iz Pelikanove knjige je razvidno, da je imel Besednjak zelo pomembno vlogo tudi na beograjskem dvoru. Kralj Aleksander mu je zelo zaupal in zdi se, da je upošteval tudi marsikateri nasvet prvaka primorskih krščanskih socialcev. Pogosto je Besednjak odigral tudi vlogo posrednika med monarhom in voditeljem Slovenske ljudske stranke dr. Antonom Korošcem. O tem pričajo tudi izredno zanimivi dokumenti, ki jih avtor objavlja na koncu knjige. Med njimi najdemo tudi Besednjakova poročila o obiskih pri Korošču na Hvaru, ko je postala aktualna pobuda o ustanovitvi vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice, ki naj bi po prihodu na oblast izvedla demokratizacijo in reorganizacijo jugoslovanske kraljevine. Poleg tega pa najdemo v Pelikanovi knjigi tudi številne zapise, ki opozarjajo na razlike v idejnopolitičnem profilu katoliških politikov na obeh straneh rapalske meje.

Na predstavitvi knjige v Klubu Nove revije je avtor poudaril, da je imel srečo, ker je dobil v uporabo Besednjakov arhiv. Dejal je še, da bi vsak, ki bi imel na razpolago tako bogate vire, napisal lepo zgodbo. Ta izjava priča o avtorjevi skromnosti. Vendar moramo po branju te obsežne, zanimive in poučne knjige reči, da imamo srečo, ker je to bogato arhivsko gradivo prišlo v roke ravno – Egonu Pelikanu.

Andrej Rahten

Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929. Ljubljana : Založba ZRC, 2002. 168 strani.

»Ne govorite tako budalasto. Sami dobro veste, da so bile Cankarjeve knjige sežgane ne iz narodnostnih, nego iz drugih, moralnih ozirav. /.../« (str. 146). S temi ostrimi besedami in nadvse odrezavo razlago se je na zasedanju Narodne skupščine Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevine SHS) marca 1928 oglašil sam novopečeni notranji minister Anton Korošec. Nesporni vodja slovenske katoliške stranke je sicer le redkokdaj spregovoril v skupščini, tedaj pa je očitno začutil potrebo, da se odzove na vzklik prvaka slovenskih liberalcev Alberta Kramerja: »Vi ste sežigali njegove knjige!« (146). Že opisan utrinek iz beograjskih skupščinskih klopi, vzeti iz časa, ko je Slovenska ljudska stranka (SLS) po dolgih opozicijskih letih ponovno okusila oblast, verjetno vzbudi zanimanje za natančnejši vpogled v delo in besede slovenskih politikov v skupščini prve jugoslovanske države.

Slovensko politično zgodovinopisje sicer premore bogato bero študij o Slovencih v stari Jugoslaviji v času med nastankom države leta 1918 in suspenzom beograjske skupščine januarja 1929, vendar, kakor ugotavlja pisec Andrej Rahten, doslej še ni izšlo delo, ki bi posebej obravnavalo slovenske poslance tiste dobe. Vrzel je tako skušal zapolniti z monografijo o Jugoslovanskem klubu v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS. Pri tem velja poudariti, da je podobno tematiko, vendar v drugem –